

ПРАВОТО КАТО РЕГУЛАТОР В ТЪРСЕНЕ НА СВОБОДАТА И СИГУРНОСТТА В СЪВРЕМЕННОТО ОБЩЕСТВО

Доротeya Младенова Димова-Северинова

гл. ас. д-р в Юридически факултет
на Русенски университет „Ангел Кънчев“, катедра ППН

LAW AS A REGULATOR IN SEARCH OF FREEDOM AND SECURITY IN MODERN SOCIETY

Asst. Prof., Doroteya M. Dimova-Severinova

PhD, Department of Public Law, Faculty of Law, University of Ruse, Bulgaria

Абстракт: Настоящият доклад анализира свободата и сигурността като фундаментални ценности в съвременното общество. В рамките на Европейския съюз законодателят възлага на държавите членки осигуряването на пространство на свобода, сигурност и правосъдие при съблюдаване на основните права и свободи. Свободата е ценностна граница на идеята за правото във философски план. Наличието на сигурност е от особено значение за фундаменталните области на живота в обществото. Управленските решения трябва да осигурят най-доброто сечение между интересите на отделните субекти и тези на цялото общество. Стабилността и сигурността в обществото е доказателство за постигнати този баланс. Това поставя редица въпроси свързани с границите на въвежданото от правото равновесие, целите и механизмите за тяхното постигане.

Ключови думи: право, граници, свобода, сигурност, основни права

Abstract: This report analyzes freedom and security as fundamental values in modern society. Within the framework of the European Union, the legislator assigns to the member states the provision of a space of freedom, security and justice while observing fundamental rights and freedoms. Freedom is a value limit of the idea of law in a philosophical plan. The availability of security is of particular importance for the fundamental areas of life in society. Government decisions must ensure the best intersection between the interests of individuals and those of society as a whole. Stability and security in society is proof of achieving this balance. This poses a number of questions related to the limits of the balance introduced by the law, the goals and the mechanisms for their achievement.

Key words: law, borders, freedom, security, fundamental rights

Свободата от Древността до днес винаги е имала същностно значение, както за отделния човек, така и за съществуването на обществото. В исторически план, макар разбиранията за „свобода“ да се изменят и преобразуват, правото всякога е оставало форма и начин на съществуване и отстояване на свободата в определен етап от развитието на обществото.

Свободата като понятие има различен смисъл, относим към правото. Свобода – като фактическо състояние, свобода като субективно право, възможност за правния субект да следва и изисква определено поведение; свобода като философско понятие, разбирана като свобода на волята; свободата като ценност; свободата като мяра на правото. Настоящият доклад има две цели: да анализира свободата като мяра на правото и да открие другите аспекти на свободата, относими към правото като регулатор на обществени отношения по повод блага. Втората цел е разглеждането на свободата в аксиологически аспект и съпоставката и с друга значима правна ценност – сигурността.

Животът в общество е живот по правила, а правото е само един измежду редица нормативни регулатори. Смисълът на правото произтича от неговото социално предназначение да бъде средство за налагане на определен ред. Редът в обществото е безусловно необходим за неговото съществуване. Правото разпределя свободата, (властта) и несвободата върху блага, защитата и отговорността. Правото е единствената възможна форма, чрез която се утвърждава и съществува свободата в обмена на блага. Правото не е източник на свободата, то е израз на свобода. Така свободата е вплътена в правото, установена чрез различните и форми на съществуване и защитена посредством него. Свободата е субстанция на правото и не се свежда единствено до субективните права като правна възможност за субектите.

Свободата е особена категория, същностна за явлението право. Свободата е ценностна граница на идеята за правото във философски план. Според Кант правото е „израз на свободата“¹, а според Монтезкьо „свободата е правото да правиш онова, което е позволено“². Без правото свободата би била произвол, безначалие, своеволие. Свободата като категория право е онтологична характеристика на човешкото съществуване. Правните принципи на свободата, равенството и справедливостта свидетелстват за ценността на правото като универсална, необходима и единствена форма за тяхното взаимосвързано прилагане и проявление в обществения живот на хората. Поради универсалността на познавателната функция на свободата, правото се определя като мяра за свобода, еталон на правомерно поведение. Дефинирането на правото като мяра за свобода утвърждава схващането, че свободата не може да има, ако е лишена от правна форма и не се осъществява чрез механизма на правно регулиране.

Правото урежда волеви обществени отношения. Поведението на правните субекти се насочва чрез въздействие върху тяхната индивидуална воля. Волята е неограничена като свобода и ограничена като цел.³ Определянето на целта (целепологането) е акт на ограничаване на волята, на нейното снемане, на свързването, конкретизирането ѝ спрямо определен обект.⁴ Правото сема волята на субектите, по отношение на определено конкретно правно благо. Професор Лъчезар Дачев разглежда регулативното действие на правото чрез снемането на волята в три проявни форми: свобода, ограничена свобода и несвобода. В едни случаи волята на субектите е снета като свобода. Това е призната и възложена свобода спрямо благо, положена в правото като субективно право. В други случаи волята на субектите е снета като ограничена свобода и се полага в правото като правно задължение. Правните задълже-

¹ Хегел, Г.В.Ф., *Философия на правото*, С., 2001, с.89.

² Монтезкьо, Ш.Л., *За духа на законите*, 1984.

³ Вж. Хегел, Г. В. Ф., *Философия на правото*, С., 2001, с. 73.

⁴ Вж. пак там, с. 78.

ния изразяват възложено самоограничение на волята, типично за частното право или външно наложено ограничение на волята, възложено от нормите на публичното право. В трети случаи волята на субектите се сменя като несвобода. Тя се полага в правото като правни императиви – правни забрани и правни заповеди. Императивите изразяват, възложено от правото, пълно подчинение на волята.⁵ „Правото определя свободата на волята като правна власт. Чрез възлагането на субективни права, правни задължения, правни заповеди и правни забрани правото разпределя правната власт между субектите, като изгражда техните дискурсни правни позиции.“⁶ Правата, задълженията и императивите са елементите на правната позиция, които изграждат нейното съдържание. Така свободата получава юридически израз като възможно и дължимо поведение на правните субекти в правните отношения.

От тази позиция свободата на правният субект представлява отмерено поведение, което включва набор от правни възможности, но и задължения и забрани. Тези възможности субектът може да реализира в социалната действителност посредством мащаб за определено, допустимо поведение. В този смисъл някои теории за свободата се свързват с философската категория „възможност“. Всяка правна норма като модел на дължимо поведение изразява обща възможност за неговото осъществяване. Чрез осъществяването от субекта на юридическия факт – условие, нормата се сменя от обща възможност в конкретна възможност. Осъществената вече свобода от конкретен правен субект, обвързан в правно отношение с друг субект на право в определена, избрана от тях форма е вече реализираната свобода, реализираната възможност, осъществена като действителност.

Така предоставената свобода е тристранно обезпечена – веднъж чрез установяването на правните възможности в нормативната реалност, втори път чрез допускането на различните форми и начини за нейното упражняване, и трети път чрез поставянето на граници за нейното прилагане, както от самия субект, така и от страна на третите лица /чрез заповеди и забрани или чрез общия принцип за упражняване на собствените права без да се накърняват тези на другите субекти/. Държавата, посредством нейната принудителна сила, е гарант за осъществяване на свободата. Този факт поставя дълбоко дискуссионната тема за държавата – заплаха или гарант на свободата.

Британския философ Исаия Бърлин извежда концепцията за позитивната и негативна свобода на индивида. Негативната свобода се изразява чрез ненамесата на външни фактори, включително и на държавата в проявлението на свободната воля на човек. От друга страна държавата обезпечават средата за упражняване на свободата – предотвратявайки намеса на трети лица и не допускайки хаос в обществените отношения. Според концепцията за позитивната свобода човек под въздействието на външни фактори взема решения и действия от позицията на свобода. Държавата в този случай има по-висока степен на вмешателство в живота на човек, с цел да благоприятства неговото социално положение (например чрез предоставяне на определени блага). Самият автор подчертава, че възможностите на държавата във втория случай са твърде рискови и той остава привърженик на негативната свобода. „Позитивните“ и „негативните“ концепции за свобода исторически се развиват в различни посоки и не винаги в логически правилни стъпки, докато накрая не влязат в пряк

⁵ Вж. повече в Дачев, Л., Юридически курс, с. 203 и сл.

⁶ Дачев, Л., Курс лекции по Обща теория на правото, С., 2019.

конфликт помежду си.⁷, заключава Бърлин имайки предвид идеите на либерализма и социализма.

Свободата е условие и начин на изразяване на човека като нравствено същество⁸. Свободата е същностна за човека, тя е условие за неговото съществуване. Свободата да възприемаш заобикалящия свят, да разбираш, да тълкуваш, според собствените си познания и опит, да решаваш и постъпваш спрямо собствения си избор и представи. Тази свобода на човека не е абсолютна. Човекът живее в социум и свободата на отделния човек е съвместима със свободата на другите членове на обществото. Правото очертава възможната свобода и поставя граница – мяра за позволеното и непозволено поведение на правните субекти. Свободата е способност и възможност за съзнателно-волеви избор от човек на собственото му поведение. Тя предполага определена независимост на човек от външни фактори и обстоятелства, но е свобода в определени, очертани от правото рамки. По този начин правото като регулатор на обществени отношения по повод блага, едновременно гарантира и ограничава свободата на правните субекти. Ограниченията на свободата не могат да бъдат произволни. Те следва да бъдат нормативно установени, обосновани, разумни и съразмерни спрямо целта. Без ограничения обществото не би могло да съществува. В този смисъл несвободата на правните субекти осигурява, гарантира свободата на всички членове на обществото. Всички субекти на правото са равни в и пред закона. Всички те разполагат с еднакви правни възможности и ограничения на правата. Това равенство е още едно проявление на свободата вплътена в правото и отрицание на произвола, привилегиите и неравноценността, битували в човешкото минало.

Правото е равна мяра за свобода. Равенството в правото предпоставя еднаква подчиненост на правните субекти на правните норми. Свободата, „втъкана“ в правото не противостои на равенството. Напротив – правото чрез гарантиране на равенството осигурява свободата правните субекти да проявяват своята свободна воля, включително при стълкновения на интересите им. Правото предоставя формите и средствата за проявление на свободата и проявата на различията, но в рамките на установения правен ред. Дори принудителната сила на държавата, изразена чрез правото е функция на факта, че то е проява на свобода.

Правото осигурява редът, обективно необходимите общи условия за съвместно съществуване и съгласуван обмен на блага на всички членове на обществото като свободни и равнопоставени субекти и едновременно с това – общите условия за изразяване и защита на правата на всеки един правен субект.

Сигурността е основна ценност на съвременното общество. Настоящия доклад няма за цел да разглежда семантичното съдържание на националната или международна сигурност. Той има за цел да анализира сигурността във философски смисъл, осигурявана от правото посредством въвежданя от него ред в живота на обществото.

Според етимологията на думата „*securus*“ от гръцки език – свобода е липса на безпокойство, състояние без рискове и опасности. Сигурността е комплексно понятие. Наличието на сигурност е от особено значение за фундаменталните области на живота в обществото и отделния човек. Това превръща осигуряването на сигурността в особено значим приоритет, възложен на съвременната държава. Съгласно член 3

⁷ Бърлин, И., Две схващания за свободата, О., 1970.

⁸ Михайлова, М., Цивилизация на правата на човека, 2009, С.

от Договора от Лисабон: „Съюзът предоставя на своите граждани пространство на свобода, сигурност и правосъдие без вътрешни граници, в което е гарантирано свободното движение на хора в съчетание с подходящи мерки по отношение на контрола на външните граници, убежището, имиграцията, както и предотвратяването и борбата с престъпността“. В дял V „Пространство на свобода, сигурност и правосъдие“ договарят регламентира: „осигуряването на високо равнище на сигурност чрез мерки за предотвратяване на престъпността, расизма и ксенофобията, както и за борба с тях, чрез мерки за координиране и сътрудничество между полицейските и съдебните органи и другите компетентни органи“ при зачитане на основните права и различните правни системи и традиции на държавите-членки. В рамките на ЕС действа изобилна нормативна уредба на отношенията между държавите членки и между тях и органите на ЕС по осигуряване външната сигурност на съюза. Същата не засяга изпълнението на задълженията, които имат държавите-членки имат по поддържането на обществения ред и опазването на вътрешната сигурност на отделните страни.

Така поставени въпросите за осигуряването на правата и обезпечаването на сигурността от години поставят редица силно дискуссионни въпроси за границите на въвежданото от правото равновесие. Особено гръмки тези въпроси се поставят днес, когато в условията на глобално общество движението на хора, стоки, услуги и информация е изключително интензивно.

От социално-психологично гледище опасността за сигурността влияе изключително на живота на обществото и в частност на поведението на правните субекти във всички сфери на социалния живот. Доказателство за това е изминалия период на световната ковид кризата и тежките последиците за различните икономически сектори, здравето, правото на труд, финансовата сфера, в политиките на държавите и пр. Подобно въздействие оказва засиления мигрантски и бежански поток и осигуряването им на различни видове подкрепа в европейските общества, както и множество други фактори, водещи до икономическа, хуманитарна, политическа и пр. кризи. От позицията на психологията, сигурността се свързва непосредствено с усещането за наличие или отсъствие на опасност за здравето, живота или най-общо – благата. Това разбиране поставя правните субекти изцяло в зависимост от външните и вътрешни промените в средата им. Тогава, когато човек е заплашен, нарушен е балансът в неговата обичайна среда, тогава е изправен пред ситуация на криза. Засилва се чувството на неувереност, безпокойство, страх, възникват недоволството и недоверието към държавата, чието задължение е да осигури свободата и сигурността.

И сигурността и свободата от позицията на аксиологията са изравнени като блага в ценностно отношение. Този проблем е пряко свързан с равновесието и осигуряването на стабилност, посредством управленските решения на държавата, изпълнени в правото.

Безспорно е, че въвеждането на определени рестрикции върху определена свобода на правните субекти, води до възможност за повишаване на сигурността. Така законодателят влияе, при необходимост, върху поведението на правните субекти и насочва обществените отношения в ползвателната, желана от него посока. Свободата е естествено право на човек и е от категорията на неотменимите, основни права на човек. Сама по себе си тя е висше благо. Само поради това с ограничаването и хората реагират особено чувствително. Още Бенджамин Франклин през 1755 г. заявява, че „Онези, които биха се отказали от основната свобода, за да купят малко временна безопасност, не заслужават нито свобода, нито безопасност“ /Декларация за незави-

симостта/. От позицията на психологията е доказано безспорно, че човек много по-силно и тягостно възприема ограничаването на свободата, отколкото оценява положително наличието на сигурност в социалния живот.

Свободата и нейните ограничения са в сложно диалектическо взаимодействие. От една страна, свободата е екзистенциално необходима за живота на отделния субект, от друга страна, свобода може да наруши тази на другите или да застраши общо благо. Налагането на определени, временни рестрикции в случаи на кризи върху отделни права на гражданите или пък нормативното „рамкиране“ на проявите форми на тяхната следа да бъде изключително добре балансирано от страна на държавата. Тя трябва да осигури най-доброто сечение между интересите на отделните субекти и тези на обществото. Стабилността и сигурността в обществото в известен смисъл е мярка, доказателство за постигнате този баланс. Свободата на избор на правно значимо поведение и очертаването на неговите граници, налагането на ограничения на волята са в основата на действието на правото като нормативен регулатор. В ситуация на несигурност редът в обществото не може да бъде постигнат по друг начин, освен чрез предоставянето на решенията на държавната власт. Сигурността и защитата, с цел постигането на сигурност бранят реда, бранят социалната достатъчност постигната към този момент в обществото. Това е и причината хората, обществото да създават реда, да го желаят като необходимост и да подчиняват поведението си, макар да са негативно настроени спрямо ограничаването на свободата им.

Сигурността и свободата не са антагонисти. Напротив, те не могат да получат живот едно без друго. Нито свободата на правния субект може да се реализира без осигуряване на неговата сигурност, нито сигурността може да бъде обезпечена без наличието на свободна воля. Сигурността е ключ към стабилитета на обществото и осигуряване на неговото съществуване. Свободата е гарант за проява на идентичността, но чрез взаимно зачитане на правата, търпимост и компромисност спрямо другите. Критерий за гарантираност на безопасността в обществото са способностите на държавата да неутрализира опасностите, да разполага с механизми, които балансирано да оправдават налагането на ограниченията. Това повишава доверието на правните субекти и оправдава нуждата в даден момент на превес на сигурността над свободата. Придава морална оправданост на политическите решения.

Не може да има абсолютна и безпределна свобода. Ако правните субекти имаха абсолютна свобода, без никакви ограничения, забрани и морални норми, тогава сигурността на цялото общество би била застрашена, а животът в общество би бил невъзможен. Свободата е отговорност. А правото е призвано да осигури свободата и сигурността. Правото изразява определена идея за обществото справедливост. Следователно самото право е мяра за свобода и справедливост. То осигурява политическа, икономическа, религиозна, социална свобода.

Стабилният и балансиран подход е от съществено значение за защитата както на сигурността, така и на гражданските свободи на правните субекти. Свободата и сигурността не се изключват взаимно, а съ-съществуват едновременно чрез добре разработени, социално, морално и правно оправдани правни рамки и политики.

Основателно обществото е особено чувствително спрямо границите на въвежданото от правото равновесие. Управленските рестриктивни решения следва да бъдат въвеждани след внимателен анализ и баланс между свободата и ограниченията и с цел осигуряването на сигурност. Политическите решения трябва да бъдат обосновани целево и осигурени чрез предоставянето на други правни възможности – про-

явни форми на свобода, при необходимостта от въвеждането на ограничения над определени права. Въвеждане на ограничения над свободата, осигурено посредством правото като регулатор, не може да бъде произволна – тя трябва да е разумна, балансирана и адекватна на опасността заплашваща сигурността в обществото. Само така балансът между свобода и сигурност, ще бъде възприет от обществото, авторитетът на правното регулиране – запазен, а доверието в управлението възстановено.

Тази работа е подкрепена от Министерство на образованието и науката по Национална програма за научни изследвания „Млади учени и постдокторанти – 2“.

Литература:

1. Бърлин, И., Две схващания за свободата. О., 1970.
2. Вебер, М., Смисъл и ценност. С., 1998.
3. Велниц, Ан. Международен етикет. С., 2007.
4. Дачев, Л., Юридически дискурс. Р., 2004.
5. Дачев, Л., Курс лекции по Обща теория на правото. С., 2019.
6. Хегел, Г.В.Ф., Философия на правото. С., 2001.
7. Ленъртс, К., Ньюфел, П., Къртхут, Т., Пространство на свобода, сигурност и правосъдие, Конституционно право на Европейския съюз. О., 2021.
8. Коларов, Е., Общи положения на пространството на свобода, сигурност и правосъдие в Европейския съюз. Сборник с научни трудове на РУ и СУ, 2008.
9. Михайлова, М., Цивилизация на правата на човека. С., 2009.
10. Монтескьо, Ш.Л., За духа на законите. С., 1984.
11. Berlin, I. Four Essays on Liberty. Oxford: Oxford University Press, 1970.
12. Hampshire, S., A new philosophy of the just society. The New York Review of Books & Company, 1972.
13. Mather, L. Law and society, The Oxford handbook of political science. О., Oxford University Press, 2011.
14. Nathan Ch, Reutskaja E., Schwartz, B., Balancing the Freedom-Security Tradeoff During Crises and Disasters. 2021, DOI: 10.31234/osf.io/8y2zt